

اشاره

در اواخر آذرماه ۸۵ همایشی در دانشکده مدیریت دانشگاه تهران برگزار شد به نام همایش الگوی جدید بانکداری اسلامی به همت وزارت امور اقتصادی و دارایی و با همکاری بانک صادرات ایران.

درباره مقدمات و مقارنات و تعقیبات این همایش حرف‌های زیادی وجود داشت، اما دو نکته‌اش گوشگیرتر بود: یکی، نظر دکتر دانش‌جعفری، وزیر امور اقتصادی و دارایی که می‌گفت: تطبیق ابزارهای بانکداری ربوی و غربی با بانکداری اسلامی ممکن نیست و بایستی به طور سیستمی بانکداری اسلامی ایجاد شود. و دیگری هم نظر آیت‌الله رضوانی، عضو شورای نگهبان که برای چندمین بار گفت: بانکداری اسلامی از لحاظ قانونی هیچ اشکال و ایرادی ندارد و فقط نسبت به عمل و اجرا ایراد وارد است. مقایسه و تحلیل محتوای همین دو نظریه به خوبی نشان‌دهنده عرض و طول شکاف یا دست‌کم نشان‌دهنده گستردگی طیفی است که هریک از صاحب‌نظران و اقتصاددانان و بانکداران کشورمان، در نقطه‌ای از آن جای گرفته‌اند.

به‌رحال، این رویداد از لحاظ یک مجله تخصصی مثل 'بانک و اقتصاد' به مثابه یک رویداد تاریخی است که می‌تواند سرشاخه پربار اندیشه‌ها و بحث و نظرهای فراوان باشد. بنابراین، فعلاً موضوع ویژه این شماره را به شرح چگونگی الگوی جدید بانکداری اسلامی اختصاص می‌دهیم و بعد نظر دو تن از طراحان آن (حجت‌الاسلام سیدعباس موسویان و دکتر پرویز قعیلی کرمانی) را می‌آوریم و به دنبال آن هم یک مصاحبه و یک یادداشت انتقادی را. برای ادامه بحث هم دانه‌هایی را کاشته‌ایم و منتظر به‌بارنشستن آنها هستیم. تا چه پیش آید.

بانک و اقتصاد

الگوی جدید بانکداری بدون ربا

و با ماهیت دیون دارد؛ از طرف سوم، در فعالیت‌های اقتصادی بنگاه‌ها مشارکت می‌جوید، و از طرف چهارم، در جایگاه بنگاه تمام‌عیار اقتصادی سرمایه‌گذاری مستقیم می‌کند. بعد چنین نتیجه‌گیری می‌کند: روشن است که چنین موسسه‌ای در عصر و زمانی که همه موسسه‌ها به سمت تخصصی‌شدن و استفاده از مزیت فعالیت‌های همگن پیش می‌روند، توان رقابت نخواهد داشت و مشکلات متعددی می‌یابد.

بخش‌های دیگر این الگو، مشتمل بر بخش مشکلات و نارسایی‌های الگوی فعلی و بخش معرفی الگوی جدید و آثار و نتایج آن به شرحی است که در دنبال می‌آید.

مشکلات و نارسایی‌های الگوی فعلی بانکداری بدون ربای ایران

تجربه بیست‌وسه‌ساله الگوی فعلی بانکداری بدون ربای ایران، نشان می‌دهد که این الگو اگرچه توانست خلأ حاصل از حذف ربا را تا حدودی پرکند، اما در عمل، با مشکلات و

الگوی جدید بانکداری بدون ربا که حاصل همکاری چندساله گروهی از استادان دانشگاه، حوزه و کارشناسان بانکی است، در ابتدا نگاهی اجمالی به الگوهای بانکداری بدون ربا دارد و در این رابطه ضمن تشریح چهار الگوی زیر، روش‌های تجهیز منابع و تخصیص منابع هریک از الگوها را بیان می‌کند:

(۱) الگوی پیشنهادی شهید صدر.

(۲) الگوی بانک اسلامی اردن.

(۳) الگوی بانک توسعه اسلامی.

(۴) الگوی مبادله‌ای.

و در پایان این بخش نیز الگوی فعلی بانکداری بدون ربای ایران را به عنوان پنجمین الگو معرفی می‌کند و روش تجهیز منابع و تخصیص منابع در این الگو را تشریح می‌کند و به این جمع‌بندی می‌رسد که مطابق الگوی فعلی بانکداری بدون ربا، بانک - اعم از بانک تجاری یا تخصصی - موسسه‌ای جامع است که از یک طرف، فعالیت‌های خیرخواهانه قرض‌الحسنه را انجام می‌دهد، و از طرف دیگر، معاملات مبادله‌ای با سود معین

تعدد بیش از حد عقود،
صوری‌شدن معاملات،
عدم تناسب برخی از عقود
با ماهیت بانک‌ها و هزینه
بالای اجرای صحیح برخی
از عقود در بانک‌ها، از
جمله نارسایی‌ها و مشکلات
الگوی فعلی بانکداری کشور
می‌باشند.

نارسایی‌هایی مواجه بود که مهمترین آنها عبارتند از:

۱) تعدد بیش از حد عقدها: به‌کارگیری دوازده‌نوع قرارداد با ماهیت‌های متفاوت غیرانتفاعی، مبادله‌ای با سود معین، مشارکتی با سود متغیر و سرمایه‌گذاری مستقیم در بخش تخصیص منابع باعث می‌شود که فرایند آموزش کارکنان بانک‌ها و مشتریان، پیچیده، طولانی و پرهزینه شود (مصباحی / ۱۳۷۳ / صفحه ۱۰۳). این در حالی است که تجربه بانک‌های بدون‌ریا در کشورهای گوناگون اسلامی نشان می‌دهد که با حداکثر پنج یا شش نوع قرارداد می‌توان تمام نیازهای مشتریان را پاسخ داد.

۲) صوری شدن معاملات: گرچه صوری شدن معاملات در بانک‌های بدون‌ریا علل و عوامل گوناگون دارد، یکی از عوامل مهم آن، آموزش ناکافی کارگزاران بانک و عدم تفهیم مناسب مشتریان است. تعدد بیش از حد عقدها و پیچیده و پرهزینه شدن فرایند آموزش باعث می‌شود تا کارگزاران بانک، اطلاعات لازم و کافی درباره کاربرد صحیح عقود نداشته باشند و در نتیجه، نتوانند مشتری را متناسب با نیاز واقعی راهنمایی و تفهیم کنند و این باعث می‌شود که خیلی از قراردادها صوری و غیرواقعی شود (همان / صفحه ۱۰۴).

۳) عدم تناسب برخی از عقدها با ماهیت بانک‌ها:

الگوی فعلی بانکداری بدون‌ریای ایران، هیچ فرقی بین بانک‌های تجاری که به طور معمول در فعالیت‌های کوتاه‌مدت تا میان‌مدت فعالیت می‌کنند و بانک‌های تخصصی سرمایه‌گذاری که به طور معمول در فعالیت‌های میان‌مدت تا بلندمدت فعالیت می‌کنند، نگذاشته است و تمام عقدها را برای تمام بانک‌ها - اعم از تجاری و تخصصی - مطرح کرده است، در حالی که برخی از عقدها مانند مزارعه و مساقات فقط در بانک تخصصی کشاورزی قابلیت اجرا دارند و در دیگر بانک‌های تجاری و تخصصی که زمین زراعی مناسب و باغ میوه مناسب برای انعقاد آن قراردادها را در اختیار ندارند، امکان اجرای آن نیست.

۴) هزینه بالای اجرای صحیح برخی از عقدها در

بانک‌ها: عقدهای مشارکتی، به‌ویژه مشارکت مدنی و مضاربه، همین‌طور سرمایه‌گذاری مستقیم، احتیاج به ساختار و نیروی انسانی مناسب دارند تا بانک با مطالعه دقیق طرح‌ها، از توجیه اقتصادی آنها آگاه شده، تصمیم کارشناسی بگیرد و در مراحل اجرا و بهره‌برداری نیز با نظارت و کنترل موثر بتواند از حقوق بانک و سپرده‌گذاران دفاع کند. این در حالی است که بانک‌های تجاری که در همه بخش‌های اقتصادی فعالیت می‌کنند، ساختار و نیروی انسانی متخصص و مناسب برای این کار را ندارند و اگر بخواهند در عرصه‌های گوناگون، از متخصصان گوناگون استفاده کنند، هزینه عملیاتی آنها به‌شدت بالا می‌رود

(بهمنی / ۱۳۷۴ / صفحه ۲۷۹). مطالعات تجربی نشان می‌دهد که انجام صحیح عقدهای مشارکتی فقط به وسیله بانک‌های تخصصی که همانند شرکت‌های سرمایه‌گذاری در حوزه خاص فعالیت می‌کنند و نیروی انسانی متخصص دارند، قابل تحقق است.

۵) عدم جامعیت سپرده‌ها با اهداف و سلیقه‌های سپرده‌گذاران: نظام بانکی کامل، باید با طراحی انواع سپرده‌ها توان جذب وجوه مازاد همه سپرده‌گذاران را داشته باشد. مطالعه اهداف، انگیزه‌ها و روحیات سپرده‌گذاران در جوامع اسلامی نشان می‌دهد که دست‌کم با انواع سپرده‌گذاران ذیل مواجه هستیم (موسویان / ۱۳۸۲ / صفحه ۵۹):

الف) کسانی که برای استفاده از خدمات حساب جاری به سپرده‌گذاری اقدام می‌کنند؛

ب) کسانی که برای مشارکت در ثواب اعطای قرض الحسنه به سپرده‌گذاری اقدام می‌کنند؛

پ) کسانی که به‌قصد پس‌انداز، سپرده‌گذاری می‌کنند و در عین حال، می‌خواهند سودی دریافت کنند؛

ت) کسانی که برای کسب سود معین سپرده‌گذاری می‌کنند؛

ث) کسانی که برای رسیدن به سود انتظاری بالاتر سپرده‌گذاری می‌کنند و آماده پذیرش ریسک هستند.

الگوی فعلی بانکداری بدون‌ریا، فقط برای گروه‌های اول و دوم و تا حدودی برای گروه آخر جواب مناسب دارد و درباره گروه سوم و چهارم، سپرده‌ای را معرفی نمی‌کند. این در حالی است که در الگوی جدید نشان داده می‌شود که با استفاده از معاملات شرعی برای این دو گروه نیز می‌توان سپرده مناسب طراحی کرد.

۶) عدم تناسب برخی از عقدها با مقاصد متقاضیان

تسهیلات: مطالعه قراردادهای مشارکت مدنی و مضاربه بانک‌های تجاری نشان می‌دهد که در غالب این موارد، متقاضیان تسهیلات، درصدد مشارکت یا مضاربه واقعی نیستند. در بیشتر این موارد به‌ظاهر، قرارداد مشارکت یا مضاربه منعقد می‌شود، اما در عمل هیچ‌یک از گیرندگان تسهیلات به لوازم آن ملتزم نیستند، چنانکه بانک‌های تجاری نیز که نیروی انسانی لازم برای کارشناسی پروژه و پذیرش ریسک سرمایه‌گذاری و نظارت و کنترل آن را در اختیار ندارند، اعتقاد و علاقه‌ای برای مشارکت واقعی ندارند. نتیجه این می‌شود که در بانک‌های تجاری، پولی به صورت مشارکت یا مضاربه در اختیار گیرنده تسهیلات گذاشته می‌شود و بعد از مدت معینی، همان پول همراه با سود معینی از وی گرفته می‌شود. روشن است که چنین معامله‌ای صوری بوده، به‌ریا نزدیکتر است تا به مشارکت (امیراصلانی / ۱۳۷۱ / صفحات ۳۵ و ۳۶).

تجربه بانک‌های بدون‌ریا در کشورهای گوناگون اسلامی نشان می‌دهد که با حداکثر پنج یا شش نوع قرارداد، می‌توان تمام نیازهای مشتریان را پاسخ داد.

مهمترین علت صوری شدن معاملات در بانک‌های بدون‌ریا، آموزش ناکافی کارگزاران بانک‌ها و عدم تفهیم مناسب مشتریان است.

شرح الگوی جدید بانکداری بدون ربا

با توجه به مشکلات پیشین، و با بهره‌گیری از تجربه الگوهای گوناگون بانکداری بدون ربا، در الگوی جدید، سه نوع بانک تحت‌عنوان بانک‌های تجاری، بانک‌های تخصصی (سرمایه‌گذاری) و بانک‌های جامع با روش‌های مناسب در عرصه تجهیز و تخصیص منابع ارایه می‌شود. پیش از ارایه الگوی جدید برای هر یک از بانک‌ها، لازم است نگاهی به فرض‌های الگو داشته باشیم.

فرض‌های الگوی جدید

الگوی جدید براساس فرض‌های زیر تنظیم شده است:

(۱) عقدهای به‌کاررفته در قانون عملیات بانکی بدون ربا، به سه گروه قرض‌الحسنه، عقدهای مبادله‌ای (فروش نسبه اقساطی، اجاره به شرط تملیک، جعاله، سلف و خرید دین) و مشارکتی (مشارکت حقوقی، مشارکت مدنی، مضاربه، مزارعه و مساقات) با ویژگی‌های متفاوت تقسیم می‌شوند که اجرای صحیح هر یک از آنها، مستلزم روش‌های حسابداری و راهکارهای مخصوص خود است؛

(۲) بانک‌ها به سه گروه تجاری، تخصصی و جامع تقسیم می‌شوند که از جهت حوزه فعالیت و توانایی‌های نظارتی، به طور کامل متفاوت هستند. در نتیجه، هر یک از بانک‌های تجاری، بانک‌های تخصصی و بانک‌های جامع با برخی از قراردادهای تناسب دارند؛

(۳) گرچه تنوع قراردادهای مفید است، اما تعدد بیش از حد آنها، پیچیدگی عملیات بانکی و مشکل آموزش و تفهیم مشتری را به همراه دارد. در نتیجه، تا جایی که به کارایی بانک لطمه وارد نیاید، باید از تعدد قراردادهای کاسته شود؛

(۴) باید نوع معاملات بانکی - چه در زمینه جذب سپرده‌ها و چه در زمینه اعطای تسهیلات - با اهداف و انگیزه‌های مشتریان و با توان اجرایی بانک متناسب باشد. در نتیجه، نوع سپرده‌ها و عقود مربوط به تسهیلات اعطایی در انواع بانک‌ها متفاوت خواهد بود، چرا که این بانک‌ها هم از جهت مشتریان و هم از جهت ماهیت بانک متفاوت هستند؛

(۵) الگوی پیشنهادی در چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا بوده و اجرای آن صرفاً نیازمند بازنگری در برخی از آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی است؛

(۶) الگوی پیشنهادی، قابلیت اجرا در بانک‌های دولتی و خصوصی را دارد و بهترین وضعیت برای تحقق آن، آزادی عمل بانک‌ها (بانک‌های دولتی و خصوصی) براساس سازوکار بازار و وضعیت رقابت سالم اقتصادی است.

الف) بانک‌های تجاری

از آنجا که بانک‌های تجاری در همه عرصه‌های اقتصادی فعالیت می‌کنند و ابزار لازم و نیروی انسانی متخصص برای

نظارت و کنترل مستمر قراردادهای را ندارند و از طرف دیگر، مشتریان (سپرده‌گذاران و متقاضیان تسهیلات) خاص خود را دارند که به طور معمول ترجیح می‌دهند که با قراردادهای با نرخ‌های معین و بدون ریسک کار کنند، لذا بهترین گزینه برای این بانک‌ها، تمرکز روی قراردادهای مبادله‌ای است و بر این اساس، روش‌های زیر برای تجهیز منابع و اعطای تسهیلات آنها پیشنهاد می‌شود:

۱) تجهیز منابع: در این الگو متناسب با اهداف و

سلیقه‌های سپرده‌گذاران، سه نوع سپرده برای تجهیز منابع بانک‌های تجاری پیشنهاد شده است:

(۱.۱) سپرده قرض‌الحسنه جاری: این سپرده براساس قرارداد قرض بدون بهره، و برای مشتریانی است که قصد استفاده از خدمات حساب جاری را دارند.

(۱.۲) سپرده سرمایه‌گذاری روزانه: این سپرده براساس قرارداد وکالت عام، و برای مشتریانی است که افزون بر حفظ و نگهداری وجوه، قصد استفاده از سود بانکی را دارند، و از انواع سپرده‌های سرمایه‌گذاری شمرده می‌شود.

(۱.۳) سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار: این سپرده براساس قرارداد وکالت عام، و برای مشتریانی است که قصد سرمایه‌گذاری به وسیله بانک و استفاده از سود آن را دارند. سپرده‌های مدت‌دار، به سپرده‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت و سپرده‌های قابل انتقال تقسیم می‌شوند.

(۲) تخصیص منابع: به‌طور معمول، متقاضیان تسهیلات بانک‌های تجاری دو گروه هستند: مصرف‌کنندگان که برای خرید انواع کالاها و خدمات تقاضای تسهیلات بانکی می‌کنند و موسسه‌های تولیدی و خدماتی که برای تامین نیازهای کوتاه‌مدت و سرمایه در گردش فعالیت‌های اقتصادی خود، تقاضای تسهیلات از بانک‌های تجاری دارند. برای این منظور می‌توان از شیوه‌های زیر استفاده کرد:

(۲.۱) فروش اقساطی: در این روش، بانک کالای موردنیاز مشتری را به صورت نقد خریده، با احتساب سود بانکی، به صورت نسبه اقساطی به متقاضی تسهیلات می‌فروشد. برای مثال، خودرو، لوازم منزل، ماشین‌آلات یا ابزار تولید را به صورت نقد از تولیدکننده و مالک خریده، به صورت نسبه اقساطی به مشتری می‌فروشد.

(۲.۲) اجاره به شرط تملیک: در این روش، بانک اموال موردنیاز مصرف‌کنندگان و بنگاه‌های اقتصادی را به صورت نقد خریده، به صورت اجاره به شرط تملیک به آنان وامی‌گذارد. برای مثال، منزل موردنیاز مصرف‌کننده یا محل کار موردنیاز مشتری را به صورت نقد خریده، با احتساب سود بانکی به صورت اجاره به شرط تملیک به وی وامی‌گذارد.

(۲.۳) جعاله: در این روش، بانک خدمات موردنیاز مشتری را

در الگوی جدید، بانک‌ها به سه گروه تجاری، تخصصی و جامع تقسیم می‌شوند که از جهت حوزه فعالیت و توانایی‌های نظارتی به طور کامل متفاوت هستند.

بهترین وضعیت برای اجرای الگوی پیشنهادی، آزادی عمل بانک‌های دولتی و خصوصی براساس سازوکار بازار و وضعیت رقابت سالم اقتصادی است.

طرح‌های میان‌مدت و بلندمدت را ایفا می‌کنند و به منابع مالی مدت‌دار نیاز دارند و در نتیجه، منابع زیر پیشنهاد می‌شود:

۱.۱) گواهی سپرده عام: گواهی‌های سپرده عام، دارای ماهیت وکالت عام هستند و برای مشتریانی است که قصد سرمایه‌گذاری و استفاده از سود بانک تخصصی را دارند. این گواهی‌ها می‌توانند یکساله تا پنجساله طراحی شوند. ماهیت گواهی‌های سپرده عام به گونه‌ای است که سپرده‌گذار می‌تواند سپرده خود را بعد از مدتی به دیگری واگذارد. بانک، منابع حاصل از این سپرده‌ها را به وکالت، برای طرح‌های گوناگون اقتصادی اعطای تسهیلات کرده، سود حاصله را پس از کسر حق‌الوکاله به سپرده‌گذاران می‌دهد.

۱.۲) گواهی سپرده خاص: گواهی‌های سپرده خاص، ماهیت وکالت خاص دارند و برای مشتریانی است که قصد سرمایه‌گذاری در پروژه‌های خاص را دارند. این گواهی‌ها نیز که از جهت زمانی متناسب با پروژه خاص طراحی می‌شوند، قابل‌واگذاری به غیرند. بانک تخصصی، منابع حاصل از این سپرده‌ها را مستقیماً یا با مشارکت بنگاه‌های اقتصادی، در پروژه خاص سرمایه‌گذاری می‌کند؛ سپس سود حاصل از آن پروژه را

به قرارداد جعاله نقدی از موسسه خدماتی دریافت کرده، در جعاله نسبه اقساطی به متقاضی تسهیلات وامی‌گذارد. برای مثال، خدمات شرکت ساختمانی را با جعاله نقدی دریافت کرده، با جعاله نسبه‌ای به متقاضی وامی‌گذارد.

۲.۴) سلف: در این روش، بانک بخشی از محصول آینده متقاضی تسهیلات را پیش‌خرید می‌کند. برای مثال، بخشی از محصول کارخانه صنعتی یا کشاورز را پیش‌خرید و در سررسید با فروش آن سود می‌کند.

۲.۵) خرید دین: در این روش، بانک اسناد طلب مدت‌دار واقعی مشتریان مانند سفته، برات، چک و... را با کسر مبلغی (درصدی) خریداری (تنزیل) می‌کند.

در نتیجه، بانک‌های تجاری می‌توانند فقط با پنج قرارداد، تمام نیازهای مشتریان برای خرید کالا، خدمات و تامین پول نقد را پاسخ دهند. شایان ذکر است که بانک‌های تجاری می‌توانند بخشی از سرمایه خود بانک را از راه مشارکت حقوقی، به خرید سهام شرکت‌های سهامی اختصاص دهند، اما به تخصیص منابع سپرده‌ای در این زمینه مجاز نخواهند بود (جدول شماره یک).

جدول شماره یک

فعالیت‌های بانک‌های تجاری در الگوی جدید

تخصیص منابع			تجهیز منابع		
سود	رابطه حقوقی	نوع تسهیلات	سود	رابطه حقوقی	نوع سپرده
معین	بیع نسبه	۱. فروش اقساطی	صفر	قرض بدون بهره	۱. سپرده قرض‌الحسنه جاری
معین	اجاره	۲. اجاره به شرط تملیک	معین	وکالت عام	۲. سپرده سرمایه‌گذاری روزانه
معین	جعاله	۳. جعاله	معین	وکالت عام	۳. سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار
معین	بیع سلف	۴. سلف			
معین	بیع دین	۵. خرید دین			

ب) بانک‌های تخصصی (سرمایه‌گذاری) بعد از کسر حق‌الوکاله به سپرده‌گذاران گواهی سپرده خاص می‌پردازد.

۱.۳) منابع دولت (بخشی از بودجه عمرانی دولت): دولت می‌تواند بخشی از بودجه عمرانی خود را در اختیار بانک‌های تخصصی قرار دهد تا از راه بانک‌های تخصصی در بخش‌های گوناگون اقتصادی سرمایه‌گذاری شود. ماهیت این سپرده‌گذاری دولت می‌تواند قرض بدون بهره، وکالت عام یا خاص باشد.

۱.۴) تسهیلات بانکی: بانک‌های تخصصی می‌توانند در مواقع نیاز (کمبود منابع) از بانک‌های تجاری، از جمله بانک‌های خارجی تسهیلات بانکی دریافت کنند، البته این تسهیلات باید براساس قراردادهای مجاز شرعی صورت پذیرد.

توجه: در الگوی جدید، برای بانک‌های تخصصی، سپرده‌های جاری و پس‌انداز در نظر گرفته نشده، به این دلیل که

از آنجا که بانک‌های تخصصی از یک طرف، در عرصه خاصی از بخش‌های اقتصادی فعالیت می‌کنند و می‌توانند طرح‌های اقتصادی را با استفاده از نیروی انسانی متخصص نظارت و کنترل کنند و از طرف دیگر، مشتریان خاص خود را دارند که به طور معمول - چه در طرف سپرده‌گذاران و چه در طرف متقاضیان تسهیلات - افراد ریسک‌پذیر بوده و برای کسب سود انتظاری بالاتر حاضرند مراتبی از ریسک را بپذیرند، لذا بهترین گزینه برای این بانک‌ها استفاده از محوریت قراردادهای مشارکتی است. بر این اساس، روش‌های زیر برای تجهیز منابع و اعطای تسهیلات آنها پیشنهاد می‌شود:

۱) تجهیز منابع: با توجه به ماهیت بانک‌های تخصصی که در واقع، نقش شرکت‌های سرمایه‌گذاری در پروژه‌ها و

دولت می‌تواند بخشی از بودجه عمرانی خود را در اختیار بانک‌های تخصصی قرار دهد تا از راه بانک‌های مجزبور در بخش‌های گوناگون اقتصادی سرمایه‌گذاری دولت می‌تواند قرض بدون بهره، وکالت عام یا خاص باشد.

می‌توانند بخشی از منابع خود را در پروژه‌های اقتصادی سرمایه‌گذاری مستقیم کنند.

مطابق الگوی پیشنهادی، بانک‌های تخصصی در بخش تجهیز منابع فقط با دو نوع گواهی سپرده عام و خاص که قابل خریدوفروش از راه بانک‌های تجاری و بازار بورس است، منابع مردم را می‌پذیرند و در بخش تخصیص منابع نیز فقط به رشته خاص اقتصادی تسهیلات می‌دهند و در نتیجه، هیچ نیازی به گسترش شعبه‌ها و صرف هزینه‌های غیرضرور ندارند.

توجه: از آنجا که براساس فقه مشهور شیعه، قرارداد مضاربه به بخش بازرگانی اختصاص دارد و در دیگر بخش‌های اقتصادی جریان ندارد، لذا در الگوی پیشنهادی برای بانک‌های تخصصی از این قرارداد استفاده نشده است. اگر بانک تخصصی در بخش بازرگانی فعالیت کند، می‌توان به جای قرارداد مشارکت مدنی یاکنار آن از قرارداد مضاربه استفاده کرد (جدول شماره دو).

پ) بانک‌های جامع

مقصود از بانک جامع، بانک‌های بسیار بزرگ است که افزون بر فعالیت‌های خیر خواهانه و فعالیت‌های بانک‌های تجاری، در عرصه‌های گوناگون اقتصادی فعالیت‌های بانک‌های تخصصی را هم دارند. این بانک‌ها می‌توانند انواعی از سپرده‌های بانکی و روش‌های اعطای تسهیلات را به صورت تفکیک‌شده به شرح زیر داشته باشند:

۱) تجهیز منابع:

- ۱.۱) سپرده قرض‌الحسنه جاری؛
- ۱.۲) سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز؛
- ۱.۳) سپرده سرمایه‌گذاری روزانه؛
- ۱.۴) سپرده سرمایه‌گذاری با سود معین؛
- ۱.۵) گواهی سپرده عام با سود متغیر؛
- ۱.۶) گواهی سپرده خاص با سود متغیر؛
- ۱.۷) منابع دولت.

۲) تخصیص منابع:

- ۲.۱) قرض‌الحسنه؛

اولاً، وجود این سپرده‌ها مستلزم داشتن شعبه‌های فراوان و تحمل هزینه‌های سنگین آن است که در برابر منافع آن سپرده‌ها، اقتصادی نیست (هزینه - فایده نمی‌کند) و ثانیاً، باعث اشتغال بانک تخصصی به فعالیت‌های روزمره بانکی شده، آن را از اهداف اصلی بازمی‌دارد.

۲) تخصیص منابع: بانک‌های تخصصی می‌توانند از راه قراردادهای زیر اعطای تسهیلات کنند. چنان که گذشت، تخصیص منابع در بانک‌های تخصصی با محوریت قراردادهای مشارکتی است، اما در مواردی که قراردادهای مشارکتی جواب نمی‌دهد، از برخی از عقود مبادله‌ای به صورت مکمل استفاده می‌شود:

۲.۱) مشارکت حقوقی: بانک‌های تخصصی، بخشی از منابع خود را به خرید سهام شرکت‌های سهامی اختصاص می‌دهند و با سهامداران شریک، و در پایان سال مالی همانند سهامداران در سود شرکت سهیم می‌شوند.

۲.۲) مشارکت مدنی: بانک‌های تخصصی، بخشی از منابع خود را به قرارداد شرکت در اختیار بنگاه‌های اقتصادی قرار می‌دهند و با آنها شریک می‌شوند و در پایان سال مالی متناسب با سهم‌الشرکه بانک از سود بنگاه سهم می‌برند.

۲.۳) فروش نسبه اقساطی: بانک‌های تخصصی می‌توانند کالاها و ابزارآلات موردنیاز بنگاه‌های اقتصادی مرتبط با حوزه تخصصی بانک را خریده، به صورت نسبه اقساطی به آنان بفروشند.

۲.۴) اجاره به شرط تملیک: بانک‌های تخصصی می‌توانند اموال سرمایه‌ای موردنیاز بنگاه‌های اقتصادی مرتبط با حوزه تخصصی بانک را خریده یا احداث کرده، به صورت اجاره به شرط تملیک به متقاضیان واگذارند.

۲.۵) سلف: بانک‌های تخصصی می‌توانند برای تامین نقدینگی بنگاه‌های اقتصادی مرتبط با حوزه تخصصی بانک، بخشی از تولیدات آنها را پیش‌خرید کنند.

۲.۶) سرمایه‌گذاری مستقیم: بانک‌های تخصصی

جدول شماره دو

فعالیت‌های بانک‌های تخصصی

تخصیص منابع			تجهیز منابع		
سود	رابطه حقوقی	نوع تسهیلات	سود	رابطه حقوقی	نوع سپرده
متغیر	شرکت	۱. مشارکت مدنی	متغیر	وکالت عام	۱. گواهی سپرده عام
متغیر	شرکت	۲. مشارکت حقوقی	متغیر	وکالت خاص	۲. گواهی سپرده خاص
معین	بیع نسبه	۳. فروش اقساطی	متفاوت	شکل‌های متفاوت	۳. منابع دولت
معین	اجاره	۴. اجاره به شرط تملیک	متفاوت	شکل‌های متفاوت	۴. تسهیلات بانکی
معین	بیع سلف	۵. سلف			
متغیر	—	۶. سرمایه‌گذاری مستقیم			

در الگوی جدید، برای بانک‌های تخصصی، سپرده جاری و پس‌انداز درنظر گرفته نشده است.

- ۲.۲) فروش اقساطی؛
- ۲.۳) اجاره به شرط تملیک؛
- ۲.۴) سلف؛
- ۲.۵) خرید دین؛
- ۲.۶) جعاله؛
- ۲.۷) مشارکت حقوقی؛
- ۲.۸) مشارکت مدنی؛
- ۲.۹) سرمایه‌گذاری مستقیم.

مدت‌دار با سود معین، فقط از راه عقود مبادله‌ای (فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، سلف، جعاله و خرید دین) به مصرف می‌رسد؛

پ) بخش تخصصی: در این بخش، مانده موثر گواهی‌های سپرده عام از راه عقود مشارکتی (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی و سرمایه‌گذاری مستقیم) به مصرف می‌رسد و مانده موثر گواهی‌های سپرده خاص، از راه پروژه‌های خاص به مصرف می‌رسد.

ویژگی‌های بانک‌های جامع

۱) بانک‌های جامع گرچه در همه زمینه‌های اقتصادی فعالیت می‌کنند، اما در مقام عمل به سه بخش تقسیم می‌شوند: الف) بخش غیرانتفاعی: در این بخش، مانده موثر* سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز فقط از راه وام قرض‌الحسنه به مصرف می‌رسد؛

ب) بخش تجاری: در این بخش، مانده موثر سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری و سپرده‌های سرمایه‌گذاری روزانه و

۲) بانک‌های جامع می‌توانند برخی از شعبه‌های خود را به فعالیت‌های خیرخواهانه و بانک‌های تجاری و برخی را به فعالیت‌های بانک‌های تخصصی اختصاص دهند، چنان‌که می‌توانند شعبه‌های تخصصی خود را به تناسب بخش‌های اقتصادی تقسیم کنند. برای مثال، بانک جامعی که در شهر متوسطی، ده شعبه دارد، می‌تواند پنج شعبه آن را تجاری و پنج شعبه دیگر را به تفکیک در بخش‌های کشاورزی، صنعت و معدن، مسکن، بازرگانی و توسعه صادرات فعال کند (جدول شماره سه و چهار و پنج).

جدول شماره سه

فعالیت‌های بانک‌های جامع بخش غیرانتفاعی

تخصیص منابع			تجهیز منابع		
سود	رابطه حقوقی	نوع تسهیلات	سود	رابطه حقوقی	نوع سپرده
کارمزد	قرض بدون بهره	۱. وام قرض‌الحسنه	صفر	قرض بدون بهره	۱. سپرده قرض‌الحسنه جاری

جدول شماره چهار

فعالیت‌های بانک‌های جامع بخش تجاری

تخصیص منابع			تجهیز منابع		
سود	رابطه حقوقی	نوع تسهیلات	سود	رابطه حقوقی	نوع سپرده
معین	بیع نسبه	۱. فروش اقساطی	صفر	قرض بدون بهره	۱. سپرده قرض‌الحسنه جاری
معین	اجاره	۲. اجاره به شرط تملیک	معین	وکالت عام	۲. سپرده پس‌انداز
معین	بیع سلف	۳. سلف	معین	وکالت عام	۳. سپرده سرمایه‌گذاری
معین	بیع دین	۴. خرید دین			
معین	جعاله	۵. جعاله			

جدول شماره پنج

فعالیت‌های بانک‌های جامع بخش تخصصی

تخصیص منابع			تجهیز منابع		
سود	رابطه حقوقی	نوع تسهیلات	سود	رابطه حقوقی	نوع سپرده
متغیر	شرکت	۱. مشارکت مدنی	متغیر	وکالت عام	۱. گواهی سپرده عام
متغیر	شرکت	۲. مشارکت حقوقی	متغیر	وکالت خاص	۲. گواهی سپرده خاص
متغیر	—	۳. سرمایه‌گذاری مستقیم	متفاوت	شکل‌های متفاوت	۳. منابع دولت

در الگوی جدید، همه بانک‌ها با تعداد معینی از عقود کار می‌کنند و این امر باعث آسان و کم‌هزینه شدن فرایند آموزش در نظام بانکی می‌شود.

آثار و نتایج الگوی جدید

کدهای مشارکتی براساس روش حسابداری شرکتها تنظیم می‌شوند، به این معنا که بعد از انعقاد قرارداد، بانک با متقاضی تسهیلات تشکیل شرکتی می‌دهند و اسناد مالی براساس آن تنظیم می‌شوند. اختصاص بانکهای تجاری به عدهای مبادله‌ای و محوریت بانکهای تخصصی به عدهای مشارکتی، باعث آسان و روان شدن عملیات حسابداری و محاسبه سود پایان سال بانکها می‌شود.

۵) کاهش هزینه‌های عملیاتی بانکها: کاهش منطقی تعداد عدها، آسان شدن فرایند آموزش و تفهیم مشتریان، تناسب عدها با ماهیت و ساختار نیروی انسانی بانکها و آسان شدن عملیات حسابداری بانکها، دست به دست هم داده، هزینه عملیاتی عدها را کاهش می‌دهد و این در حالی است که در نوشته‌ها و مقالات متعددی، الگوی فعلی بانکداری بدون ربای ایران، به بالا بودن هزینه انجام عملیات متهم است.

۶) جامعیت نظام بانکی درباره اهداف و سلیقه‌های سپرده‌گذاران: در الگوی جدید، نظام بانکی با مجموع عناصر بانکهای تجاری، تخصصی و جامع، انواع متنوعی از سپرده‌های جاری، سپرده‌های پس‌انداز قرض‌الحسنه، سپرده‌های سرمایه‌گذاری روزانه، سپرده‌های سرمایه‌گذاری با سود معین و سپرده‌های سرمایه‌گذاری با سود متغیر را ارایه می‌کند که صاحبان وجوه می‌توانند متناسب با اهداف و سلیقه‌هایشان، بانک و سپرده مورد نظر را برگزینند.

۷) جامعیت نظام بانکی درباره اهداف و سلیقه‌های متقاضیان تسهیلات: در الگوی جدید، بانکهای تجاری، تخصصی و جامع، هریک با روش‌ها و عدهای مناسب خود، انواع تسهیلات بانکی را اعطا می‌کنند و متقاضیان تسهیلات - اعم از مصرف‌کنندگان و فعالان اقتصادی - برای نیازهای کوتاه‌مدت و میان‌مدت با انواع سلیقه‌ها می‌توانند روش و عقد مناسب خود و به دنبال آن، بانک مناسب خود را برگزینند. برای مثال، یک تولیدکننده برای اصل سرمایه‌گذاری یا توسعه خط تولید از بانک تخصصی و با عدهای مشارکتی تسهیلات می‌گیرد و برای نیازهای مقطعی و کوتاه‌مدت، سراغ بانکهای تجاری با عدهای مبادله‌ای می‌رود.

زیرنویس

* مقصود از مانده موثر، مانده انواع سپرده پس از کسر سپرده قانونی و ذخیره احتیاطی است.

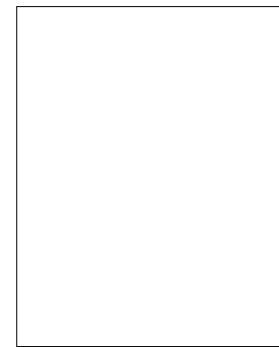
۱) کاهش عدها به حد منطقی: در الگوی جدید، بانکهای تجاری با سه نوع سپرده و پنج نوع تسهیلات به نیازهای سپرده‌گذاران و گیرندگان تسهیلات پاسخ می‌دهند. بانکهای تخصصی با دو نوع سپرده و پنج نوع تسهیلات به اضافه سرمایه‌گذاری مستقیم فعالیت می‌کنند، البته بانکهای تخصصی، در تجهیز منابع، گاهی از منابع دولتی و منابع دیگر بانکها نیز استفاده می‌کنند، اما این به شعبه مرکزی بانک تخصصی اختصاص دارد و دیگر شعبه‌ها با آن درگیر نمی‌شوند. بانکهای جامع گرچه با شش نوع سپرده و هشت نوع تسهیلات به اضافه سرمایه‌گذاری مستقیم فعالیت می‌کنند، اولاً، این تعداد تسهیلات در مقایسه با الگوی فعلی کمتر است و ثانیاً، این تعداد تسهیلات در سه بخش مستقل انجام می‌گیرد و در نتیجه، تعداد سپرده‌ها و تسهیلات در هریک از بخش‌ها محدود و متعارف است.

نتیجه این که در الگوی جدید، همه بانکها با تعداد معینی از عدها کار می‌کنند و این باعث آسان و کم‌هزینه شدن فرایند آموزش در نظام بانکی می‌شود.

۲) تناسب عدها با ماهیت بانکها: به طور معمول، بانکهای تجاری از یک طرف، در همه عرصه‌های اقتصادی فعالیت می‌کنند و از طرف دیگر، تسهیلات اعطایی آنها، کوتاه‌مدت و حداکثر میان‌مدت است و نوع مشتریان بانکها نیز چنین انتخابی دارند و این با ماهیت عدهای مبادله‌ای که اساساً برای تامین نیازهای کوتاه‌مدت و میان‌مدت طراحی شده‌اند، تناسب دارد. در مقابل، بانکهای تخصصی که به طور معمول در سرمایه‌گذاری‌های میان‌مدت و بلندمدت فعالیت می‌کنند، با عدهای مشارکتی که اصولاً به زمان مشخصی محدود نیستند، تناسب دارند. الگوی جدید با الهام از این تناسبها طراحی شده است (موسویان / ۱۳۸۱ / صفحات ۵۶-۵۸).

۳) واقعی تر شدن قراردادها: کاهش چشمگیر عدها و رعایت تناسب ماهیت آنها با هریک از بانکها و نیاز واقعی سپرده‌گذاران و گیرندگان تسهیلات، باعث آسان شدن فرایند فهم صحیح عدها و تصمیم‌گیری شده، یکی از عوامل مهم صوری شدن قراردادها را از بین می‌برد.

۴) روان شدن عملیات حسابداری: عدهای مبادله‌ای از جهت عملیات حسابداری براساس روش بدهکار و بستانکار تنظیم می‌شوند، به این بیان که بعد از انعقاد قرارداد مبادله‌ای، بانک، بستانکار، و گیرنده تسهیلات، بدهکار می‌شوند، در حالی

کاهش عدها به حد منطقی،
تناسب عدها با ماهیت
بانکها، واقعی تر شدن
قراردادها و روان شدن
عملیات حسابداری، از جمله
دستاوردهای الگوی جدید
بشمار می‌روند.

ما را از نظریات و پیشنهادهای خود بهره‌مند کنید.